

שלושה ביקורים בעזה

יוני 1988: נסיעה לעזה וביקור בכלא עזה

מחסום ארוז נסענו במכונית של מארחינו למישרדו של עורך־הדין ר'. עורך־הדין ר' עצמו היה במעצר מינהלי של שישה חודשים. נפגשנו עם עוזרו, עורך־הדין ג'. במישרד — חדר גדול וגבוה, לא מסביר פנים במיוחד, קירותיו עירומים וריהוטו שולחן־כתיבה גדול ומערכת־שיבה מהר־ההודיה — חיכו לנו עורך־הדין ג', מפרנו ח', ואחותו ואחינו של ר', מפר עציר, שעמדתו לבקרו באותו יום בכלא עזה. עד ושיצאנו לביקור בבית הכלא, ישבנו ושוחחנו. ז', אחותו של ר', אשה בסוף שנות ה־30 שלה, בבגדים מסורתיים, פניה נאים, עירניים, סיפרה לנו שהיא מתגוררת בחאן־יונס, יש לה שישה ילדים ובעלה מרצה עונש של 12 שנות מאסר. הקטן בילדיה, בכך 3, נולד אחרי מאסרו של אביו, וראה אותו רק בכלא ר', אחיה של האשה, כבר ישב לפניה כ־16 שנה בכלא: בן 17 היה כשנעצר, 33 כשהשתחרר. ועכשיו הוא יושב שוב, זה חודשים אחדים, מחכה למישפט. אח אחר ישב כ־15 שנה בכלא, ואיבד את שפיות רעתו: אלה מקצת קורותיה של מישפחה אחת בעזה.

כשעמרנו לצאת, עטפה ו' את ראשה במיטפה־תה, ואמרה לנו: אתם רואים, עכשיו אני חוזרת אל מתחת לאהול שלי. והצביעה גם על שימלתה הארוכה, המכסה היטב את כל גופה ומטשטשת בעזה.

ראית איזה פח־אשפה זה, כל עזה היא פח־אשפה אחד גדול...

את קוויו, חייכה, והוסיפה ואמרה לנו, שתי הנשים מישראל שבורח, כשמלות־קצין קלות: אל תח־שבו שכן נולדת. פעם היית לבושה כמוכן. לא מן הסתם לא נולדת כך, כן עטיפתיה המ' רובות. ספר לנו שבנערתה סיימה בהצטיינות את בית־הספר התיכון. אחרי־כך הקדימה להינשא וילדה את ששת ילדיה, וכך חרצה את גורלה להיות כרוב הנשים חברתיה: וישבתיה המ' לילדים רבים ואשה לבעלה. עכשיו שבעלה אי־ננו, היא כפופה למרותו של אבי בעלה — כך היא מספרת לנו — וגם לא יש כמין כלא: אסור לה לצאת בלי רשות, אסור לה לצאת בגפה. אחרי הביקור אצל אחיה בכלא, הזמנו אותה לאכול איתנו ארוחת־צהריים. אבל היא לא יכלה להי־ענות: גם כך ודאי כבר נעדרה זמן רב מדי מביתה, לטעמו של חמה.

הובאנו במכונית לכלא. בדרך הצצנו אל רחרי בתיה של העיר עזה: כעוריים, מולכלים, עלובים עד בלי די. שוב ושוב אני נזכרת באמירתו של ר', כביקור קודם, כשיצאנו מבית־חולים קטן למח' לות עיניים בעיר: ראית איזה פח־אשפה זה, כל עזה היא פח־אשפה אחד גדול... ועוד אני נזכרת ברברים שאמר כשסיילנו שבת יפה אחת ברחרי בתיה השקטים והנעימים של תלבי, בירושלים: כשגובל לטייל כך ברחובותיה של עזה, אוכל ליהנות מטיוול כזה ברחובות ירושלים. אמר ושב והתכנס בתוך עצמו למשך כל הטיוול הקצר, שלא היה נעים כלל כמו במשך כל צאתה מן העיר. קשה להציע לנו קצת בערינו היפות והנקיות... כשיצאנו מן המכונית ראינו המון גדול מת' גורד ברחוב: ילדים, נשים וגברים, עומדים או יושבים על הארץ תחת השמש הקופחת. מקצתם מצטופפים בצל המוטע של סככות אחרות על המידרכה. אל חלל האוויר נפלטים מפעם לפעם שמות ארוכים של גברים: כך מחכות המישפחות ליד כלא עזה, למשך את הרשות והינתנת להם פעם שבועיים לבקר למחצית השעה את בני מישפחתם שבכלא. השמות הנקראים הם שמות האסירים שבא תורם לראות את מבקריהם. כש־נגיש השם, מותר למבקרים להיכנס. מומן לומר כיצד מישונו של הקהל, במיוחד: למכירת, ברוח נמוכה מאוד, אל אחד החיילים או הסוהרים שמי עברו האחר של הכביש, לשאול אם כבר קראו את שם בן מישפחתו. מקצת השואלים נענים ומקצתם מסולקים בשיווי־דפנס אל בגסות. עדיית ואני נכנסות אל המכוון של בניין בית־הסוהר, מין מירפסת מרושתת, ושם אנתנו מצ'

עדי כיבוש

הד"ר אילנה המרמן, מתרגמת ידועה, חוקרת ומרצה בספרות משווה ועורכת ספריית "פרוזה אחרת" הוצאת עם עובד, נמנית עם חבורה קטנה של "עדי כיבוש" ישראלים. כמעט שבוע בשבוע נוסעים אילנה וחבריה למקומות שונים בשטחים הכבושים, כולל מחנות־המעצר שבהם, נפגשים עם אסירים מלסטיניים ועם בני־משפחותיהם, שומעים את סיפוריהם ועוזרים להם כמיטב יכולתם, בעיקר בעצם נוכחותם, הקשבתם והעידוד שבהשתתפות בסיבלם. בכך עושים אילנה וחבריה שרות שאין ערוך לחשיבותו למדינת ישראל, שכן הם מייצגים בעיני קורבנות הכיבוש את "ישראל השניה", האחרת, זו שאינה רוצה לא בכיבוש ולא בדיכוי. בכך הם גם תורמים את תרומתם להיחברות אומנותית, שהיא תנאי הכרחי בדרך לשלום. לא את הכל ניתן לספר מבלי לסכן את שלומם, חירותם ופעילותם של הקורבנות. ברשימתה זו מתעדת הד"ר המרמן שלושה ביקורים ברצועת־עזה, כשהיא נמנעת אפילו מנקיבת שמות האנשים שבהם המדובר — מן הסיבה הזוכרת.

בין אם האיש מתגורר במיבנה הזה ובין אם הוא מתגורר במקום אחר. התקנה הזאת, כך מספרים לנו, הפכה למקור חרש של חששות, והרבה אני שים משכימים לצאת מבתיהם ולברוק אם נכתבו עליהם סיסמות כלילה.

אחרי־כך אנתנו משוחחים עם ח' בביתו. ח' כבר יושב שנים רבות בבתי־כלא ישראליים, ומפעם לפעם הוא מספר לנו חוויות מן הימים האלה. נער היה כשנעצר ואיש מבוגר כשיצא לחופשי. אי־שיותו והשקפותיו עוצבו בכלא. גם העברית המ' צוינת שבפיו מקורה בכלא. בעיקר מעניינים "הפנים הקטנים" מחייו שם. הוא מספר לנו, למ' של, שבכלא למד להבחין בין ישראל לישראלי, ואפילו בין סוהר לסוהר: כך, למשל, יש סוהר שבצאתו מן התא הוא טורק את הרלת הבכטה נוראה שמקפיצה את כל יושבי התא, ויש סוהר ששוגר אותה בעדינות־בעדינות — איוה פרט פיוטי...

לפני חודשים אחדים, עוד קודם שפרצה ההת' קוממות, נעצר ח' וישב כ־10 ימים באגף־החקירות של מיתקן־כליאה שבהרם של "עצירים מיני־הליים" אחרים. הם ישבו על כיסאות, ידיהם קשורות להם מאחור (לאכילה מתירים אותן), ראשם מכוסה בשק, וחייילים מפקדים עליהם שלא יירדמו. גם כאן יש להבחין מן הסתם בין חייל לחייל: אחר רק טופח לך טפיחה קלה על כתפך, אחר חובט מפעם לפעם בצלעותיך או בכתנך, מוקל ומשפיל. אחרי כמה ימים מתחיל העציר להתלוצץ. שוב אין הוא יודע היכן הוא נמצא אל נכון, והוא רואה את עצמו מתהלך בכל מיני מקומות אחרים. ח' מתאר באריכות את היותו, כמעט בפליאה על משתומם הגידול, שניכר כי לא מתחתה מוזכרונו, כך, ספק ער ספק הוזה, מובא העציר יום אחר לפני השופט. אחרי הימים האלה שוחרר ח' וגם נגרו לא הוגשה כל האשמה.

אוגוסט 1988: ביקור בעזה

אחרנו להגיע למחסום ארו, ומארחינו כבר לא היו שם. החלטנו לנסות למצוא מונית. בינתיים עמרנו ומזימה לא הרחק מן המחסום וצפינו קצת במתרחש שם: החיילים היו עסוקים בעיקר בפר עלים שבקישל לצאת לעבודה בישראל. חלק הורשו לעבור וחלק לא הורשו. אחד שלא הורשה לעבור ניגש אלינו במרצה, בחור צעיר מאוד, כמעט נער, והראה לנו פתק מודפס קטן שניתן לו במקום תעודת־זהויות שלו, שנלקחה ממנו. הוא

ידיהם קשורות להם מאחור (לאכילה מתירים אותן), ראשם מכוסה בשק, וחייילים מופקדים עליהם שלא יירדמו

שאל אותנו מרוע לא נותנים לו לעבור ומה כתוב בפתק. בפתק היה כתוב משהו ככתב־יד (גם הרפוס וגם הכתב היו בעברית) בעניין מיסים. בחבור ידע זאת מן הסתם — סוג הטירות כיום כבר מופר היטב, ולא חשוב כל־כך מה בדיוק כתוב בפתקים השונים. ובכל זאת משונה, שלא ריבך איתנו בהתרגשות רבה, בעברית עילגת, וביקש מאיתנו שנדרב עם החייל, בירשה לו לעבור. הוא מוכרח להגיע לבוס שלו, אחרת יפטר אותו. — מה היה לנו לדבר עם החייל? התחרנו בתוך הקשבה של השתתפות בצער, ולא זזנו ממוקומנו. היינו נבוכים. אחרי־כך הצלתנו לעצור מונית והצענו בחבור לחזור איתנו לעזה. עוד פועל מסורב אחר הצטרף אלינו, אבל הוא שתק.

אגה על תיקי, שנדרשתי להשאירו בתא הבריקה, וסוהר אחד מורה מיד לשלוח אותו מתוך ערימת המטלטלים הענקית של הנשים הערביות, והוא מופקד למשמרת אצל פקידת־הקבלה. קודם לכן מרשים לי להוציא מתוכו חפסת סיגריות. ול' הוא אפילו הפגישה שלנו עם העציר, שלי ושל עירית ושל אחותו ואחינו של ר', שמצטרפים אלינו לקראת הביקור — אפילו הפגישה נערכת בתנאים מיוחדים. ניתן לנו חדר לחור, ואנתנו יושבים בו ומשוחחים עם ר' בחופשיות ובפרטיות יחסית (אמנם הופקד עלינו סוהר והוא מאזין כש־קט לשיחה). שאר האסורים נפגשים עם מבקריהם בחדרים כלליים, שמחיצה מפרידה שם בינם לבין המבקרים. כאמור, לא ביקשנו כלל להפלותנו לטובה, והיחס המיוחד הזה שוכנו בו, איני יכולה להבינו אלא כביטוי לקשיי הפנימי של הישר־אלים בעלי הסמכויות שחשים להפיל תאומם את המחיצה בין השולטים לנשלטים, לנהוג בכנות עמם כאילו הן ננות העם האחר: אסור לשכב כאן את המערכות, שכוכות קיומן מסוגלת השיטה כולה לפעול.

אחרי הביקור אצל ר', הוסענו שוב למישרדו של עורך־הדין ר', ומשם לביתו של ח', בעיבורי עזה. בית הנשקף אל הים הכחול הנפלא — הנפי

שוב ושוב קשה לי להאמין ששני העולמות האלה — שלנו ושלהם — מתקיימים כך זה לצד זה שנים רבות כל כך

רש בכעין התגרות יהירה אל מרחבים אינסופיים של חופש לא־מושג — ואל מחנה שאטי, יריעה ענומה ענקית, צהבהבה־הוהית, של ביקנות רלות, צפופות, הנראית כעורה ועלובה עוד יותר ליד הים הנוהר.

ישבנו על מישורת מרוצפת קטנה שבפתח ביתו הלא־גמור של ח'. רוח־ים נעימה ציננה אר־תנו. כמה משונה הנעימות הזאת בתוך כל הכר עור מ', אחיו של ח', מצטרף אלינו ותוך כדי שחרור הוא מספר לנו על מעצרו באונצאר 2 (מית' קרקליאה "החוף", בשמו הירשמי) לפני ימים אחרים. הוא מספר שהוכה במכונית שהסיעה אותו למחנה־המעצר. הפילו אותו על ריצפת המכונית והכניו בפניו ברגליים. הוא מתעכב במיוחד על הפגיעה שנגרמה לו בפיו. על הכאות בדרך לאונצאר 2 אנתנו שומעים שוב ושוב כביקורינו ברצועת־עזה. מ' עצמו שוחרר מאונצאר 2 אחרי 18 יום, בלי שנחקר אפילו פעם אחת ובלי שנאשם בכלום.

הצטרפה אלינו גם צלמת אנגליה, והיא מס' פרת על מחזה שראתה בצהרי היום הקודם: קבוצה של צעירים שנעצרו כרועים ברך ברחוב ופניהם אל קיר של בית וחייילים מכים בהם, מכים ומי קללים. הקללות, כך סיפרה, נצערו בקוליקולות, והיה נרמה לה, שיותר משהן מכוונות לצעירים הערבים הן נועדו לעורר ולהלהיב את החיילים עצמם בג'ג הנחות הזה שלהם. גם מחוות כאלה רואים לעיתים קרובות, נאמר לנו. ח' מספר שבכלילה הקודם, בחצות בערך, הוציאו מבתיהם את תושבי שורת הבתים הראשונה של מחנה שאטי שמולנו ודרשו מהם לנקות את הרחוב שלידם משרידי ההיתקלויות שהיו בו. לעיתים קרובות נכנסים כך חיילים לבתים כלילות, מעי־רים, מחפשים ומוציאים את התושבים בתואנות שונות. באחרונה יצאה תקנה חדשה שבטחים, מי טילה קנס גבוה מאוד או מאסר ממושך על כל מי שסיסמות מצויירות על מיבנה הנמצא בבעלותו,

טרפות, עם אחותו של ר', אל טור ארוך של נשים ממתנות. עכשיו אנתנו "בפנים" וצופות מאחורי הרשת כהמון המחכה בחוץ. אנתנו בתחמו של הכלא, והם שם בחוץ, אבל ההרגשה היא שקשה לומר כאן בוודאות היכן מתחיל הכלא והיכן הוא מסתיים, ובייחוד: היכן כאן תחומה של החירות. את החירות אי־אפשר לראות כאן בשום מקום. יש תחושה כבדה שהכל כלא אחד גדול: אנתנו בכלא, אבל גם אלה שבחוץ ללאים: עזה כולה היא כלא. מאז, בכל ביקורי בעזה, חזרת התחושה המשונה הזאת, של הימצאות במקום שמאות אלפי אנשים חיים בו חיים של כליאה, של אי־חופש, של תלות מתמדת בחסדיהם של השולטים בהם, חסדים שניתנים להם או נמנעים מהם, אם לפי הנסיבות ואם לפי שרירות לכו של לובש מרים כלשהו. הגה, למשל, הסוהר שמאחורי הסורג כאן, פעם הוא מואיל להתפנות לומר לאיוו אשה זקנה שלוחצת את פניה אל הרשת, אם שמו של בן מישפחתה כבר נקרא — לפעמים אף לא ברור אם האיש אכן יושב בכלא הזה ולא בכלא אחר — ופעם הוא מתעלם ממנה או מטיח בה את המ' נגע, רוחי מן הזן, הרווח כאן כלי־כך.

טור הנשים אנתנו עומדות בו מתחיל לוח פתאום. עכשיו אנתנו נכנסות לחדר־מבוא אחר, הפעם חדר סגור, ומחכות שם לפני הווילון של הבריקה הגופנית. מולנו, בצד האחר, טור הגברים. בחום הכבד נלחצת אלי בתוך הצפיפות אשה כבדת מלבושים וילד קטן בורועותיה. הילד כבר נדרם בצפייה הארוכה, הוא לבוש חליפתה, לכבוד הביקור אצל אביו, ומפניו ניגרת הזיעה. הטור לפני מתקצר ועכשיו גם אני נרחפת אל מאחורי הווילון. סוהרת מצווה עלי להרים את ההצאית, את החולצה, מרווחת כיריה את החויה ומציצה פנימה, מציצה אל התחתונים, מגששת וממששת בכל גופי. מורה לי לחלוץ את הסני דלים, לפשק את אצבעות הרגליים, לפתוח את הפה. אותה הרגשה של השפלה שהתחילה לנבוט כי מאז הגענו אל קירבת הבניין הזה, גוברת כי עכשיו כמעט כללי נשאו. אבל ההשפלה שאני מרגישה כעת שייכת במפורש לסוהרת הזאת, המחטטת כך כי בכבדרי חיטוט אינטימי ששיווין נפש, לא בעדינות ולא בגסות, סתם מעשה שיגרה מייגע. היא המושפלת בפניי, מושפלת מאוד. כשבאתי לבקר בכלא בעני השנייה, שאל אותי חייל שהכיר אותי מן הביקור הראשון, אם גם אני עברתי את הבריקה הגופנית שעוכרות הנשים הערביות, והרגשתי יאמר נוח לו בתשובתי, ואולי גם התפלאה על השונות שלנו, הישראלים מירושלים,

יש תחושה כבדה שהכל כלא אחד גדול: אנתנו בכלא אבל גם אלה שבחוץ ללאים

כל־כך בולטת כאן בעזה, ליד הכלא, ונוכחותה כמו מטשטשת פתאום את הגבולות, מערערת את הכללים הברורים של המקום, המבוססים כל־כך לם על הפרדה גמורה בין שתי האוכלוסיות. בתוך הכלא אמרו לנו אחרי־כך סוהרים אחרים, שאילו תיאמנו את הביקור שלנו שלא ביום ביקור כללי, היינו חוסכות לנו את כל אי־הנעימות הזאת, והכל שלא עשנו זאת. אבל אנתנו, בדיעבד, ידענו שהיה חשוב לנו להתנסות דווקא ב־אי־נעימות הזאת, להציץ בה פעם מכפנים, להיות שעה קלה בצד האחר של המיתר, לתנוים גם אנתנו למי רותם הגמורה של בני עמנו, שברוך־ככל משה לים רק "בהם", ולא בנו. כמה משונה המעבר הזה מכאן לשם ומשם לכאן: גם זו אחת החוויות החזקות והכוכבות בנסייעו אל השטחים, חויה, שכל הנסיעות הרבות עדיין לא יכלו לה חלק הותה: שוב ושוב קשה לי להאמין ששני העולמות האלה מתקיימים כך זה לצד זה שנים רבות כל־כך.

אחרי הבריקה מפרידים אותנו בכל־זאת משאר המבקרות, הנשים הערביות (אני תוהה: מה עושה הסוהרת שמאחורי הווילון בכל השמלות הרבות העוטפות את גופן) — הן יוצאות לאולם סמוך, ואותנו מושפלים על פסל ליד דלפק הקבלה. לא ביקשנו לנו כל זכויות־יתר, אבל נותנים לנו אותן משום־ה, ואף בנדיבות יתירה. אני נשאלת בר'